

ISTARSKI KAŠTELI

# Utvrde oko Čepičkog polja

PRIPREMILI:

Krešimir Regan i Branko Nadilo

Pretvaranje je jezera u plodno polje započelo 1928. iskopom kanala i tunela do mora iz prostora Kožljaka i Kršana prema Plominskom zaljevu, a nakon otvaranja brane voda je do mora stigla za 26 minuta

U dosadašnjim smo nastavcima predstavljali kaštele sjeverno od rijeke Mirne te na prostoru Čičarije i Kastavštine, zapravo utvrde sjevernog dijela poluo-toka. Potom smo opisali utvrde u liburnijskom primorju, prateći s istočne strane najvišu istarsku planinu – Učku. Ona se u dužini od 23 km proteže u smjeru sjever-jug, od prijevoja Poklon na sjeveru do rta Mašnjaka na plominskom grebenu, zapravo od Čičarije do Plominskog zaljeva. S istoka je ograničena Kvarnerskim zaljevom, a sa zapadne strane Čepičkim poljem odnosno negdašnjim Čepičkim jezerom.

Polje je blago nagnuto prema mjestu gdje je ponirala Boljunčica koja je u ledenom dobu nanosima začepila prirodni ponor i stvorila jezero

To se isušeno jezero nalazi u jugoistočnoj Istri, u podnožju zapadnog i u jugozapadnog dijela planinskoga masiva Učke. Dno je polja blago nagnuto, a najniža je točka polja na 24 m n. v., u južnom dijelu udoline nedaleko od Kožljaka, na mjestu gdje je prirodno ponirala rječica Boljunčica (Boljunščica). Boljunčica je u ledenom dobu nanosima začepila prirodni ponor i polje pretvorila u jezero (odatle valjda nazivi jezera i polja) u kojem se voda znala zadržavati i tijekom cijele godine. Površina je jezera varirala je od 5,4 do 8,6 km<sup>2</sup>, dubina od 1 do 2,5 m, a za najvišeg je vodostaja voda otjecala u rijeku Rašu. Jezero je



Tunelski portal u Plominu (snimio: T. Dinka)



Ulaz u tunel između Kožljaka i Kršana (snimio: T. Dinka)

bilo obraslo trstikom i šašem te bogato ribama (posebno jeguljom i šaranom) i ptičjim vrstama (divlja patka, bijela roda, labudovi i sl.), ali su poslije malarični komarci uzrokovali bolesti i smanjivanje okolnoga stanovništva.

Pretvaranje jezera u plodno polje započelo je 1928. nakon dužih pripremnih radova iskopom tunela (dugog 4560 m) iz prostora između Kožljaka i Kršana prema Plominskom zaljevu. Najprije je izgrađena brana, a potom se s obje strane počelo s prokopom kanala i tunela koji su se spojili u kolovozu 1932. Krajem godine otvorena je brana, a voda je do mora u Plominskom zaljevu stigla za 26 minuta. Dva su dana kanal i tunel bili puni vode, a već je treći dan vodostaj počeo opadati. Početkom 1933. voda se povukla i mještani su Čepića i okolnih sela po muljevitom dnu negdašnjeg jezera imali posljednju i bogatu riblju "berbu".

Potom su izgrađeni odvodni kanali i drugi dijelovi melioracijskog sustava te

prvi putovi, a već su u ljeto 1934. na izoranom dnu jezera izrasli prvi kukuruzi. Melioracijski su zahvati na Čepičkom polju dovršeni gradnjom lučne brane u središnjem dijelu vodotoka Boljunčice 1970., a obradivo se tlo koristi u poljo-



Panoramski snimak Čepičkog polja

djelstvu i stočarstvu. Valja ipak dodati da se u posljednje vrijeme razmišlja o stvaranju novoga manjeg jezera za navodnjavanje na najnižem dijelu polja, na retenciji odnosno rezervnom akumulacijskom prostoru koji služi za obranu od poplava [1].

### Drevni gradić iznad zaštićenog zaljeva

Stoga prikazom kaštela središnje Istre započinjemo na prostoru uokolo negdašnjega Čepičkoga jezera, podno zapadnih i jugozapadnih obronaka Učke, gdje je s vremenom izgrađeno nekoliko velikih i poznatih utvrda. Prvi je među njima, krećući se od juga prema sjeveru, **Plomin** (tal. **Fianona**), stari kaštel izgrađen iznad Plominskog zaljeva, na litici izdvojenoj od zapadnih padina masiva Učke.

Poput većine istarskih kaštela i Plomin je izgrađen na mjestu prapovijesne gradine iz 2. tisućljeća pr. Kr., čak mu i sadašnje ime potječe iz tog razdoblja. U 1. tisućljeću pr. Kr. njime su gospodarili Liburni i tada se Plomin razvio u važno trgovačko i obrtničko središte, a to je zadržao i nakon pada Liburnije pod rimsku vlast 129. pr. Kr. Plomin u obliku Flanona (navodno je dodatak "ona" kod Ilira označavao naseljena mjesta) prvi put oko 100. pr. Kr. spominje Artemidor iz Efeza, a spominju ga i Ptolomej i Plinije. Za rimske je vladavine kao lijep i bogat grad u blizini dubokoga i zaštićenoga

zaljeva postao municipij, a po njemu je cijeli Kvarnerski zaljev dobio naziv Sinus Flanaticus (Plominski zaljev). Hrvatsko je ime jezičnim promjenama nastalo iz naziva Flanona, baš kao i talijansko Fianona, iako o tome postoji i jedna lijepa legenda. Navodno su u uskočkom napadu na Plomin 1599. pobijeni svi ljudi u Plominu, osim unuke i bake (fia e nona) koje su bile skrivene u dimnjaku.



Tlocrt Plomina

Nakon propasti Zapadnoga Rimskoga Carstva Plominom su naizmjenice vladali Germani, Ostrogoti, Bizant i Langobardi, a od 788. Franci za čije je vladavine Plomin u sastavu Hrvatske Kneževine, a potom i Kraljevstva do 1063. kada ga je osvojio istarski markgrof Ulrik I. Pod vlašću je njegovih potomaka bio do 1208., a potom je do 1420. u

posjedu akvilejskog patrijarha. U vlasti je Mletačke Republike bio sve do njezine propasti kao najisturenija utvrda na istočnoj istarskoj obali pa je često stradao u mletačko-austrijskim sukobima tijekom 16. i 17. st. Posebno je teško stradao u spomenutom uskočkom napadu kada je opljačkan i srušen. Potom je dijelio sudbinu mletačkoga dijela Istre i između svjetskih ratova bio je u sklopu fašističke Italije, a onda u sastavu Jugoslavije odnosno Hrvatske.

Zbog velikih demografskih gubitaka tijekom prve polovine 20. stoljeća Plomin je kraj II. svjetskoga rata dočekaao gotovo napušten. Od 1556 stanovnika koliko je imao 1931., nakon rata u njemu je živjelo tek 298 (120 u popisu iz 2001.). Inače su mnoge plominske kuće u ruševnom stanju.

Zbog velikih je demografskih gubitaka Plomin na kraju II. svjetskoga rata bio gotovo napušten, a danas u njemu živi tek 120 stanovnika

Danas je mnogima teško zamisliti da je još u 19. st. plominska luka bila puna jedrenjaka i redovitim brodskim linijama povezana s Rijekom, Cresom i Lošinjem, a imala je i nekoliko prenočišta. U gradiću su živjeli brojni i cijenjeni pomorci te ribari i mlinari. Mlinovi su potpuno nestali, ponegdje se naziru ruševine ili pokoji mlinski kamen, a luka je gotovo potpuno napuštena isušivanjem Čepičkog jezera kada je zaljev napunjen znatnim količinama mulja. Plominska se luka od mulja čistila godinama, a Plomin je gotovo napušten nakon II. svjetskog rata. Tek se gradnjom termoelektrana *Plomin* vraća život u plominsku luku. Termoelektrana ima dva pogona. *Plomin I* pušten je u rad 1969., a *Plomin II* 2000. godine. Inače je dimnjak TE *Plomin II* s 340 m najviša građevina u Hrvatskoj. Ipak je upravo zahvaljujući mnogim nesretnim okolnostima u cijelosti Plomin sačuvao srednjovjekovni izgled, a da je riječ o jednom od najstarijih istarskih





Plomin snimljen sa zapada

naselja svjedoči i prapovijesna gradinska urbanistička struktura koju je preuzelo i srednjovjekovno naselje. Riječ je o tipičnome istarskome srednjovjekovnom gradiću nepravilna elipsoidnog tlocrta koji je opasan srednjovjekovnim (13.-14. st.) i renesansnim (16.-17. st.) obrambenim zidovima. Danas su sačuvani tek manji dijelovi na tri strane gradića, a preostalo je srušeno u 18. i 19. st. ili uklopljeno u okolne stambene kuće. Kroz cijelo naselje vijuga dugačka ulica na koju se spajaju brojni poprečni prolazi i uličice s nizovima renesansnih i baroknih zgrada.

U grad se nekad ulazilo kroz nekoliko vrata, a sačuvana su samo sjeverna koja su s istočne strane omeđena stambenim kućama podignutima na srednjovjekovnim bedemima, a s druge župnom crkvom Bl. Djevice Marije ili Sv. Jurja Mlađega. Ta je crkva 1474. izgrađena na vanjskom bedemu kao jednobrodna kasnogotička građevina s pet oltara koja je u baroku produžena. Od vrijednoga se inventara posebno ističe gotičko raspelo, kamena kustodija iz 1499., drveni kipovi Sv. Antuna Pustinjaka, Majke Božje s Djetetom i Sv. Roka, a posebno renesansne korske klupe i tzv. zlatni oltar koji su izrađeni od 1641. do 1648. U crkvi su prije dvadesetak godina slučajno otkrivene freske Alberta iz Konstanza nakon micanja drvenog oltara.

Uz vrata na sjevernoj strani grada postojala su i jedna mlađa koja su sa sjeverne strane bila omeđena nekadašnjom gradskom ložom, a s druge strane

renesansnom i zemljom ispunjenom platformom za topove. Gradska je loža manja jednokatna barokna građevina pravokutnog tlocrta, izgrađena 1650. na sjeverozapadnoj strani u produžetku župne crkve. Sastoji se od arkadno otvorenog prizemlja i prostorija na kat.



Jedna plominska ulica

U zid crkve Sv. Nikole ugrađen je ulomak s prikazom ilirsko-rimskog boga Silvana na kojem je u 11. st. uklesan Plominski natpis na glagoljici

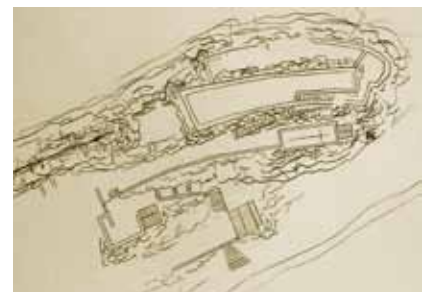
Od ostalih se građevina najviše ističe romanička crkva Sv. Jurja Starijeg, izgrađe-

na u 11. st. u jugozapadnom uglu grada i iznad Plominskog zaljeva. To je prva plominska župna crkva, a poslije se o njoj brinula bratovština plominskih ribara i pomoraca. Manja je to jednobrodna romanička građevina kojom dominira vitki romanički zvonik, visok 15 m, koji je pri vrhu otvoren biforama i pokriven piramidalnim krovom. Najstarija je jezgra crkve pravokutna lađa, kojoj je najprije na pročelju dograđen zvonik, a potom 1524. prezbiterij, da bi na kraju uz istočni zid bila prigradena kapela Sv. Nikole. U južni zid crkvice ugrađen ulomak ploče s rustičnim kasnoantičkim prikazom Silvana, na kojem je naknadno u 11. st. uklesan znameniti Plominski natpis na glagoljici u dva reda. U crkvi se nalazi i raspelo iz 13. st. [2, 3].

### Kaštel burne i bogate prošlosti

Na zapadnim su padinama Učke i uz istočnu obalu negdašnjega Čepičkog jezera ostaci još jednoga važnoga istarskoga kaštela. Riječ je o **Kožljaku** (tal. **Cosliacco**), srednjovjekovnoj utvrdi izgrađenoj najkasnije početkom 12. st. za nadzor gorskoga sedla preko kojega je još od prapovijesti preko rimskoga doba i srednjega vijeka vodio put iz središnje Istre prema Kvarnerskomu zaljevu. Tragovi utvrde leže iznad istoimenog sela u jugoistočnom dijelu Čepičkog polja, u podnožju Učke, 13 km sjeveroistočno od Labina.

Valja reći da je naziv kaštela nesumnjivo hrvatskog podrijetla, vjerojatno još i prije nego što je ustupljen akvilejskim patrijarsima (naziva se i Kozljak), a njemački su ga plemići zvali *Wachsenstein* ili *Waxenstein* (u značenju stršeća stijena). Vjerojatno su se koze voljele penjati po strmim hridinama. Talijanski je naziv romanizirano slavensko ime, a i stariji oblik *Cosilach* ima slavenski korijen.



Tlocrt ostataka Kožljaka

U dokumentima se prvi put spominje 1102. kao "castrum Josilach". Bio je u posjedu Akvilejskoga patrijarhata koji ga je u 13. st. prepustio grofovima Goričkim, a oni su ga potom predali kao leno (njem. das Leben, tj. posjed što ga vladar daje pojedinim podanicima i time ih obavezuje na vjernost i vojničku službu) obitelji Guteneck (Gutenegker, Gvothnicar i Wodnikar). Krajem 14. st. u vlasništvu je Filipa Gotnikara i sinova Hermana i Nikole, da bi od 1436. bio u posjedu ugledne senjske patricijske obitelji Mojsijević (Moise), a za vladavine Martina Mojsijevića posjed je Kožljak bio najveći i znatno je povećao svoje granice.

Jedan od njegovih nasljednika nije imao djece, pa je za života prenio nasljedna prava na djecu svojih sestara. Tako ga 1518. nasljeđuju nećaci Nicholas Marches, Castellano i Ivan Barbo, i Jakov Nikolić iz Senja. Kada je bez nasljednika umro Nicholas Marches, a Ivan prenio svoj dio na brata, Kastelan Barbo i Jakov Nikolić su 1529. međusobno podijelili imanje i dvorac Kožljak tako da je Kastelanu pripao drugi kat palasa i velika kula, a Jakovu prvi kat i mala kula, s tim što je kula preuređena u zatvor bila zajednička. Obitelj je Barbo imala veliku ulogu u povijesti Istre. Pripadali su starom mletačkom patricijskom rodu, a jedna se loza u 15. st. naselila u mletačkoj Istri i u 16. st. zavlada dijelovima pod habsburškim upravom. Tada su se članovi podijelili između katolicizma i protestantizma. Jedni su ostali vjerni Rimskoj crkvi, poput pičanskih biskupa Danijela i Ivana Barbe, drugi su postali vatreni pobornici protestantizma. Posebno se isticao Franjo Barbo koji je od Kožljaka napravio središte protestantizma, ali i glagoljske kulturne tradicije koja je otrprie postojala. Zapamćeno je da ga je 1563. između ostalih posjetio i znameniti Stjepan Konzul Istranin.

**Josipa Nikolića, jednog od gospodara Kožljaka, ubili su pobunjeni seljaci, a zapamćen je po oholosti i okrutnosti pa je navodno i konja pokopao uz kršćanski obred**

Josipa, sina Jakova Nikolića, ubili su pobunjeni seljaci 1574., a ostao je zapamćen po oholosti i okrutnosti koju je uzgredno spomenuo i Valvasor, dok je Vladimir Nazor njegovoj smrti posvetio jednu pripovijetku i poemu. Navodno je kao veliki ljubitelj životinja svog voljenog konja pokopao uz kršćanski obred, a mlade je pse morala dojiti njegova žena. Prema još živoj tradiciji s njim je prvu noć moralo provesti mnogo mladih žena.



Kožljak na veduti J. W. Valvasora

Rod je feudalaca Nikolića izumro 1600. smrću njegova nasljednika Ivana, pa vlasnik Kožljaka u cijelosti postaje obitelj Barbo, a ostale posjede dijele pripadnici drugih rodbinski povezanih plemića. Obitelj je Barbo 1668. prodala Kožljak obitelji Auersperg i za njihove je vladavine stari kaštel zauvijek napušten i prepušten zubu vremena.

Ostaci se utvrde nalaze na vrhu strmoga i izduženog te visokoga kamenog hrpta pa je pristup moguć jedino sa zapada. Utvrda je bila prilagođena terenu i izdužena u pravcu sjever-jug. Cijelim je kompleksom dominirala gradska jezgra, izgrađena na najvišoj točki. Ulaskom u utvrdu kroz danas srušena glavna vrata, put vodi kroz uski prolaz između gradske jezgre i vanjskoga obrambenog zida, a uski je prolaz bio dodatno zatvoren još jednim vratima. Prolaskom kroz ostatke ulazi se u manje dvorište branjeno s

juga snažnim renesansnim polukružnim bastionom. Sa sjeverne strane dvorište potpuno zatvara gradska jezgra kojoj se pristupa stubištem i to je ujedno najbolje očuvana cjelina cijeloga kompleksa. Manja je to utvrda izduženoga pravokutnog tlocrta u koju se ulazilo kroz manja vrata na južnom zidu, a potom u unutrašnjost dvorište jezgre koja je zauzimala cijelu sjevernu polovicu, dok je u južnoj polovici bio veliki palas i branič-kula.

Na zapadnu se stranu gradske jezgre naslanja veliko utvrđeno podgrađe čiji obrambeni zidovi okružuju tri umjetne terase međusobno povezane strmim stubištima. Obrambeni je zid podgrađa najbolje očuvan na donjoj terasi, gdje



Ruševine kaštela Kožljak

manja kula još uvijek ima krov, a do nje su gradska vrata kojima se pristupa posebnim i monumentalnim stubištem.



Od tih vrata strme stube vode na drugu terasu koju sa sjevera zatvaraju ostaci građevine za koju se drži da je bila zatvor. Odatle put vodi ponovno strmim stubištem na treću etažu, gdje su ostaci crkve koja je najprije bila manja jednobrodna romanička gradska kapela, a poslije župna crkva Sv. Hadrijana koja je 1834. produžena i znatno pregrađena [4, 5, 6].

### Gradić bogate glagoljaške tradicije

Za razliku od Kožljaka, kaštel **Kršan** (tal. **Chersano**) gotovo je u cijelosti sačuvan. Leži uz jugozapadni rub Čepičkoga polja, 9 km sjeverno od Labina.

Poslije se kao gospodari spominju de Fini, Auersperg, Rampelli, Benvenuti dell Argenti i Josip de Sussani koji je 1850. u kršanskom kaštelu pronašao kršanski prijepis *Istarskoga razvoda*



Tlocrt grada Kršana

iz 1546., skup pravnih dokumenata od 1275. do 1395. (drugi je, kako smo već pisali, pronađen u Momjanu). Taj je glagoljički spomenik pismenosti istarskoga i hrvatskog stanovništva na tom prostoru poslao Ljudevitu Gaju u Zagreb, a potom Anti Starčeviću koji ga je 1852. i objavio. Potom je Kršan u posjedu Sussanijeva nečaka Franje Scribanija, a zatim plominskoga trgovca i plemića Matije Tonettija. Posljednji je vlasnik kaštela u Kršanu bio Giovanni Tonetti, prozvan "Crveni barun" koji je za Labinske republike pružao podršku rudarima, a u II. svjetskom ratu borio se na strani partizana. Odbio je 1937. poziv na svečanu inauguraciju Raše kada je bio nazočan i Mussolini. Kaštel je stradao u požaru 1940. i otad je napušten, a radovi na obnovi započeli su tek u novije doba.

U kršanskom je kaštelu pronađen prijepis *Istarskoga razvoda* koji je Ante Starčević objavio 1852. godine

Noviji se dio naselja nalazi u dolini na raskrižju cesta Pazin – Potpičan – Vozilici i Labin – Rijeka (preko tunela Učka), a sred-

njovjekovni kaštel sa župnom crkvom Sv. Antuna Opata na obližnjem brdu. Prema predaji, ime je izvedeno od krševitoga brda na kojemu je sazidan (krš njem. = karst, tal. = carso).

U dokumentima se prvi put spominje 1274. kao "Castrum Carsach" u mirovnom ugovoru između akvilejskog patrijarha i grofa Alberta II. Goričkoga koji je, u sukobu započetom 1268., osvojio i porušio utvrđeno naselje. Napušten i razoren stajao je do kraja 13. ili početka 14. st., a obnovio ga je Heinrich III. Gorički (Pazinski). Tako je započelo višegodišnje dvovlašće nad Kršanom između stvarnih gospodara Goričkih grofova i Akvilejske crkve u čije su ime Gorički grofovi vladali tim kaštelom. Nakon što su 1374. izumrli grofovi Gorički, Kršan nije vraćao akvilejskim patrijarsima već je pripao Habsburgovcima. Oni su ga 1374. prepustili vazalima Krotendorferima koji su upravo prema tom kaštelu nosili plemićki pridjevka Kršanski. Držali su Kršan sve do 1631., s kraćim prekidima kada su njime upravljale obitelji Devinski (1388.-1399.), Walsee (1399.-1431.) i Wolf (1431.-1436.).

Kršanski je utvrđeni grad uz Hum jedan od najbolje očuvanih istarskih kaštela iako je dio krovova i kaštela i gradića urušen. Nalazi se na vrhu brežuljka koji obrambeni zidovi ovalno okružuju. U grad se ulazi na istočnoj strani kroz potpuno sačuvana gradska vrata, a s desne se strane na gradski obrambeni zid naslanja niz kuća od kojih je prva stara općinska kuća. U prizemlju bila je loža kojoj su dva zida otvorena polukružnim lukovima, a na katu do kojeg se dolazi vanjskim stubištem bila je spremnica za desetinu i za druga davanja.

Posljednji je vlasnik kaštela u Kršanu bio Giovanni Tonetti koji je za Labinske republike pružao podršku rudarima, a u ratu se borio na strani partizana

Nasuprot općinskoj kući i u sjeveroistočnom uglu utvrđenoga grada nalazi se kaštel koji je dijelom izgrađen na



Kršan na prikazu J. W. Valvasora

strmoj kamenoj stijeni, a većim dijelom na ravnini kojoj se pristupa dugačkom rampom od gradskih vrata. Kaštel je inače obrambeni sklop trapeznoga tlocrta, a sastoji se od visoke branič-kule pravokutnog tlocrta koja dominira cijelim Kršanom, velikim palasom te nizom stambenih i gospodarskih građevina koje okružuju malo unutrašnje dvorište. Kula je izgrađena od velikih fino klesanih kamenih kvadara slaganih u podjednake redove. U nju se ulazilo kroz polukružna vrata uzdignuta približno osam metara iznad tla. Isprva je s palasom bila spojena drvenim mostom, a poslije zidanom od kojega su mjestimice sačuvani ostaci. U malom se unutrašnjem dvorištu sačuvao okvir gotičkog portala iz 15. st. i bunarsko grlo s uklesanom 1666. godinom kada je izgrađen te 1834. kada je obnovljen. Valja dodati da je u sklopu kaštela nekad bila obiteljska kapelica Sv. Ivana Krstitelja, a da se na glavnom pročelju nalazi zagonetni reljef "čovjeka-psa" (sličan je u Vižinadi, Dvigradu i Žminju) koji prema pučkoj predaji predstavlja "Bič božji" odnosno Atilu.

Nasuprot kaštelu na istom je platou bila jednobrodna, a danas dvobrodna župna crkva Sv. Antuna Opata iz 17. st. koja je u 18. st. u baroknom stilu temeljito obnovljena i proširena. Iz istog je stoljeća i najveći dio crkvenoga namještaja od kojeg se osobito ističe kameni oltar s mramornim inkrustacijama, mramor-

na krstionica, umivaonik i srebrni kalež iz 18. st., a u sakristiji rezbareni drveni ormar od orahovine iz 17. st. Na podu lijeve lađe nalazi se vrlo zanimljiva, ali nažalost i iznimno oštećena nadgrobna ploča iz 17. st. s uklesanim grbom kršanske gospode (šiljak strelice). Isprva je crkva imala nad ulazom preslicu sa zvonom koja je srušena u baroknoj obnovi, a 1803. izgrađen je samostojeći zvonik pokriven šesterokutnim tamburorom i piramidalnim krovom.

Izvan grada na groblju je još jedna vriedna građevina – grobljanska kapela Sv. Jakova iz 15. st. To je najprije bila manja jednobrodna građevina s otvorenim krovštem kojoj je 1814. dograđen četverokutni prezbiterij s križnim svodom. Na podu su crkve, popločanom opekam i kamenom, nadgrobne ploče feudalnih gospodara iz 15., 16. i 17. st., a posebno se ističe ploča iz 1415. Julija Kršanskog s latinskim epitafom ispisanim gotičkim slovima [3, 5, 6].

### Naselje na obalama bivšega jezera

Nedaleko Kršana, na cesti koja ide za Paz, u Čepičkome polju smjestio se **Čepić** (tal. **Cepic** i **Felicia**). O imenu jezera i polja već smo govorili, a naziv su Felicia dali talijanski fašisti jer se navodno na tom mjestu na zapadnoj obali Čepičkog jezera nalazilo istoimeno karolinško selo. Nijemci su ga zvali Zepitsch ili jednostavno Pitsch. Čepić je i u srednjem

vijeku, a i danas, seosko naselje sastavljeno od nekoliko zaselaka razvučenih duž obale negdašnjeg jezera, a najveći su i najpoznatiji Kloštar i Purgarija. Valja reći da je Čepić u sastavu općine Kršan i da se naziva Polje Čepić (što mu je i službeni naziv) i da prema popisu iz 2001. ima 168 stanovnika.

U dokumentima se područje današnjeg Čepića prvi put spominje 1102. kao dio kožljačkog posjeda, kada ga markgrof Ulrik II. za spas duše poklanja akvilejskomu patrijarhu zajedno s brojnim posjedima i kaštelima u Istri. U Čepiću je 1287. osnovan pavlinski samostan Blažene Djevice Marije (nazivan i samostanom Gospe od jezera) koji su krajem 14. st. posjedima bogato obdариli kožljački gospodari Filip Gotnikar i sinovi Herman i Nikola. To je najstariji pavlinski samostan u Istri i jedan od najstarijih samostana u Hrvatskoj. Inače su pavlini, nazvani po vjerojatno prvom pustinjaku sv. Pavlu Tebanskom (iz 3. i 4. st.), od 13. st. djelovali u Mađarskoj i Hrvatskoj (osnivač im je bl. Euzebije Ostrogonski) i iznimno su zaslužni za razvoj školstva i kulture u Hrvatskoj. Raspušteni su 1782. pa im je imovina rasprodana, a posjed u Čepiću kupio je knez Auersperg i redovnici su se preselili u Novi Vinodolski i Crikvenicu. Danas pavlina ili "bijelih fratara", ima ih približno 600, žive u 60 samostana širom svijeta, a 15 redovnika ponovno djeluje u 4 samostana u Hrvatskoj: Karlovcu, Sveticama kod Ozlja, Sv. Petru u Šumi u Istri i Posedarju pokraj Zadra.

Samostan su i crkva poslije često mijenjali gospodare, tako su ipak u relativno dobrom stanju sačuvani u zaseoku Kloštru koji je tako i dobio ime. Tipičan je to pavlinski samostan s crkvom, gotičko-renesansnim zvonikom i tri jednokatna samostanska krila s klaustrom koja okružuju dvorište s cisternom. U prizemlju je hodnik klaustra otvoren s tri luka, a na katu s pet manjih. Crkva je uoči II. svjetskoga rata srušena do visine prizemlja i na nju su nadograđene dvije etaže za veliku stolarsku radionicu pa joj je danas očuvano samo pročelje. U zaselku Kloštru nalazio se tzv. crkveni dio Čepića, a u susjednoj Purgariji



Ulaz u utvrđeni Kršan





Kaštel u Čepiću na prikazu J. W. Valvasora

svjetovni dio. Taj je dio Čepića nazvan prema "purgerima" (od njem. burger – pripadnik plemstva i građanstva njemačkih slobodnih kraljevskih gradova) koji su uz obale jezera i po okolnim padinama tijekom 15. i 16. st. podigli niz utvrđenih ljetnikovaca.



Ostaci pavlinskog samostana u zaselku Kloštar naselja Polje Čepić

U zaselku Čepića zvanom Purgarija njemački su plemići i bogati građani uz obale jezera u 15. i 16. st. podigli mnogo utvrđenih ljetnikovaca

Jedan je bio i kaštel već spominjane obitelji Nikolić koja je gospodarom Čepića postala nakon što je izumrla obitelj Mojsijević. Kaštel je nakon Nikolića ženidbom naslijedila obitelj markiza

Diotalevo iz talijanskoga grada Riminija koja je srušila stari kaštel i na istom mjestu podignula novi. Ipak i taj je kaštel teško stradao u Uskočkom ratu početkom 17. st. pa je temeljito obnovljen u baroknom stilu. Premda su posljednji ostatci kaštela uklonjeni pri isušivanju jezera u tridesetim godinama prošloga stoljeća (kamen je navodno iskorišten za gradnju okolnih cesta i mosta na Raši), izgled mu se može rekonstruirati prema Valvasorovoj veduti iz 1680. kada je bio u vlasništvu obitelji Auer-sperg, gospodara susjednog Kožljaka.



Središte naselja Polje Čepić

Čepićki je kaštel bio stambeni i obrambeno-gospodarski kompleks koji se sastojao od stambene jezgre gospodara posjeda i vanjske utvrde sa zapadne strane. Sudeći prema crtežu jezgra je kaštela bila trokatna četverokrilna palača s unutrašnjim dvorištem i manjom kvadratnom kulom koja se uzdizala

iznad zapadnoga krila, a vjerojatno i iznad glavnoga ulaza jer je tu bilo utvrđeno predgrađe. Tlocrt se predgrađa ne može rekonstruirati jer se od njega na crtežu vidi tek jednokatna građevina prislonjena uz južni obrambeni zid. Nedaleko kaštela stajala je i kapela, jednobrodna građevina s preslicom iznad ulaza [3, 7].

### Drevno biskupsko središte

Posljednji je u nizu kaštela povijesni gradić i dugogodišnje biskupsko sjedište **Pičan** (tal. **Pedena**) koji se nalazi na istaknutome vapnenačkom brežuljku zapadno od Čepićkog polja, uz cestu Pazin – Kršan. Taj su vrijedan strateški položaj na putu od istočne obale u unutrašnjost Istre zaposjeli Histri još u prapovijesno doba i izgradili gradinsko naselje. Pretpostavlja se da je u antičko doba tu bilo utvrđeno antičko naselje Petina (s nazivom keltskog plemena Sekusa), a potom su ime u obliku Petinum prihvatili Rimljani. Uostalom to je i osnova sadašnjega hrvatskog i talijanskog naziva, ali i njemačkoga gdje ga nazivaju Pyben i Piebnn. Čini se ipak da je prvotni Pičan bio na obližnjoj sjevernoj uzvisini Kalvariji nedaleko groblja, gdje se pronađeni tragovi prapovijesne gradine zvane Oriz.

Pičan je bio središte biskupije od 6. do 18 stoljeća pa ga mnogi smatraju jednom od najstarijih, ali i najmanjih biskupija na svijetu

Pičan je na značenju dobio u 6. st. kada je za bizantske vladavine postao sjedištem biskupije i administrativnim središtem njihova posjeda u srednjoj Istri. Uostalom Pičan je bio središte biskupije neprekidno više od 12,5 stoljeća (od 524. do 1788.) pa ga mnogi smatraju jednom od najstarijih, ali i najmanjih biskupija na svijetu (sadašnji je naslovni pičanski biskup dr. sc. Valentin Pozaić, pomoćni biskup zagrebački).



Tlocrt gradića Pićana



Pogled s juga na utvrđeni Pićan

Pićan je svoj status zadržao i nakon pada pod franačku vlast krajem 8. st., da bi se u 9. i 10. st. razvio u bogatu gradsku općinu koja se spominje u zaključcima Rižanskoga sabora. Za vladavine njemačkog kralja i rimsko-njemačkog cara Otona III. (983.-1002) došao je pod vlast akvilejskih patrijarha, koji su u 12. st. pićanski feud dodijelili grofu Meinhardu ili Menhardu Schwarzenburgu iz Crnoga grada, utemeljitelju Pazinske knežije, a zatim njegovim rođacima grofovima Goričkim.

Kao dio Pazinske knežije 1374. prešao je pod vlast Habsburgovaca i tu je bio sve do 1918. i propasti Austro-Ugarske Monarhije. Kako je bio na granici habsburško-mletačkoga posjeda okolica mu je često stradavala u sukobima, a 1508. u ratu između Mletačke Republike i cara Maksimilijana I. Habsburškoga bila ga je privremeno zaposjela i mletačka vojska. Epidemijama i ratovima devastirani su grad Habsburgovci pokušali oživjeti u 16. st. naseljavanjem hrvatskih izbjeglica s osmanskoga područja (Bosna, Dalmacija i Lika), ali je taj uspon bio privremen jer je Pićan ponovno teško stradao u Uskočkom ratu (1615.-1618.).

Daljnem je propadanju pridonijela i buna kmetova, koja je izbila 1653. za biskupa Francesca Massimiliana Vaccana. Tada je Pićan bio ponovno poharan, a na meti su ustanika bili katedrala i biskupski dvor. Kako su se propadanje grada i depopulacija biskupije nastavila u 17. i 18. st., ne čudi da je 1788. biskupija bila ukinuta i uspostavljen dekanat (od 1939. nadžupa), koji je najprije bio u sastavu Goričke, a potom Tršćanske biskupije. Nakon II. svjetskoga rata pi-

ćanska je nadžupa 1947. pripojena Pazinskoj apostolskoj administraturi, a od 1968. u sastavu je Porečke i Pulske biskupije.

U srednjem je vijeku Pićan bio opasan obrambenim zidinama koje su okruživale grad poput izduženog trokuta s vrhom prema zapadu. Najbolje su se sačuvali ostaci zidina na jugu i istoku, a na sjevernoj su strani u 18. i 19. st. razgrađeni i ugrađeni u pročelja niza kuća. S obzirom da grad leži gotovo na nepristupačnoj stijeni, moglo mu se pričati samo sa sjeverne strane gdje su se između dviju zgrada iz 19. st. očuvala monumentalna gradska vrata branjena manjim obrambenim tornjem kvadratnog tlocrta. Izgrađena su u 14. st. na mjestu starijih, a sadašnji su izgled dobila 1613. za velike obnove grada koju je proveo biskup Antonio Zara.

### Negdašnja je katedrala, a sadašnja župna crkva u Pićnu izgrađena na mjestu manje crkvice iz 14. st.

Ispred ulaza s lijeve strane je park s kipom sv. Ivana Nepomuka iz 1714., a ispred je crkvice Sv. Roka iz 17. st. Pokraj groblja i izvan gradskih zidina nalazi se jednobrodna romanička crkvice s polukružnom izbočenom apsidom. Posvećena je Sv. Mihovilu, a oslikana je zidnim slikama iz prve polovice 15. st. (prizori iz Muke Kristove, Poklonstvo kraljeva i Posljednji sud).

Negdašnja se biskupska palača nalazi s unutarnje strane gradskih vrata, a današnji joj je oblik usporedno s gradnjom

nove katedrale također podario biskup Zara. No obje su građevine teško stradale 1653. u buni kmetova.

Među najpoznatije monumentalne pićanske građevine ubrajaju se crkveni zvonik i župna crkva. Crkveni je zvonik, visok 48 m, izgrađen 1872. u historičističkome stilu. Premda je visinom "tek" treći na poluotoku, s njega se pruža jedan od najljepših vidika na brdovit krajolik središnje Istre. U podnožju je tornja kamena mjera kojom su biskupovi službenici određivali davanja podanika. Negdašnja je katedrala, a sadašnja župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije, izgrađena na mjestu manje crkvice iz 14. st., a preuređenje je također započelo za biskupovanja spomenutog Antonija Zare. Sadašnji je oblik dobila 1753. za biskupa Bonifacija Cecottija, dok je unutrašnjost uređena u baroknom stilu za biskupa Aldraga Piccardija.

U sakristiji je ranogotički ormar iz 1741. od orahovine s pozlaćenom ornamentikom i križem te svečani biskupski plašt protkan zlatnim koncem koji je carica Marija Terezija poklonila Pićanskoj biskupiji. Pod pločama je crkvenoga poda nekoliko grobova pićanskih biskupa, a svi su oltari u katedrali iz 18. st. pa ih se ne može izravno povezati s nekom značajnijom umjetničkom radionicom. Najvjerojatnije su rad furlanskih majstora koji su u 18. st. djelovali u kontinentalnoj Istri i Hrvatskom primorju. Ipak glavni se oltar iz 1735. posebno ističe kvalitetom i skulptorskom dekoracijom, a povezuje se s najznačajnijim riječkim baroknim kiparom Antonijom Michelazzijem (1707.-1772.). Na oltaru je i renesansni drveni kor i slika, rad Valentina Metzingerera.





Detalj iz Pićana

Ipak liturgijska je srebrnina relativno skromna, a u crkvi je sedam srebrnih visećih svijećnjaka (kandila) koji potječu iz mletačkih radionica 18. st., a u sakristiji i župnom dvoru su četiri kaleža iz istog izvora. Najvrjedniji su liturgijski predmeti pozlačeni ostenzorij iz 16. st., križ-relikvijar germanske proizvodnje iz 16. st. i dvostruke posudice za sveto ulje. Valja svakako istaknuti da je Pićana bogat mnogim legendama, a najzanimljivije su one povezane sa sv. Niceforom, zapravo s dva sveca istog imena. Jedan je prvi pićanski biskup (vjerojatno od 524.), a drugi mučenik iz 3. st. i oba se u Pićanu zajednički slave 30. prosinca. Prema legendi Nicefor mučenik je prvokršćanski svetac iz Antiohije koji je pogubljen za Valerijanovu progona kršćana. Navodno je car Konstantin Veliki svečeve tjelesne ostatke stavio na lađu i naredio da se svecu izgradi i

posveti crkva tamo gdje se lađa zaustavi. Kako je lađa doplovila pod nepristupačne klisure Liburnije, svečeve su ostatke posjeli na jednog magarca koji se zaustavio na mjestu gdje je sadašnja pićanska župna crkva. Sv. Niceforu biskupu iz 6. st. vjerojatno su prilagođene neke slične legende, a navodno su tog Nicefora već u podmakloj dobi vjernici tužili akvilejskom patrijarhu zbog nečudoredna ponašanja s nečakinjama. Na putu u Akvileju već je svojim čudima dokazivao nevinost (otvarao je vrela, pripitomio medvjeda i vlastite halje objesio na tračak sunca). Na povratku se zaustavio u Umagu, gdje je nakon kraće bolesti umro pa je pokopan u župnoj crkvi. Vjerojatno je štovanje sv. Nicefora uvedeno tijekom bizantske uprave pa se s vremenom, kada je sjećanje o izvornom maloazijskom svecu pomalo izbljedjelo, prenijelo na prvoga

pićanskog biskupa. U nastavku legenda govori kako su stanovnici koji su sveca lažno optužili kažnjeni tako što su Pićana i okolica ostali bez izvora pitke vode.

Prikaz jednoga od najzanimljivijih građića središnje Istre treba ipak zaključiti pomalo zbunjujućom činjenicom da u tom starom biskupskom središtu uopće nema tragova starih crkava iako su nesumnjivo postojale. Tek bi trebalo istražiti svjedoči li to o njegovim mnogobrojnim stradanjima ili o nečem drugom [3, 8].

(nastavit će se)

#### IZVORI

- [1] Milevoj, M.: *Kartulini z Labinščini*, Labinska komuna, Labin, 1987.
- [2] Fučić, B.: *Iz istarske spomeničke baštine 1.*, Zagreb, 2006.
- [3] Ivetac, J.: *Korijeni istarskih gradova*, Josip Turčinović, Pazin, 2002.
- [4] Fučić, B.: *Gospodin v Kožljaki*, Bulletin JAZU, 1960, 1, str. 33-44
- [5] Foscan, L.: *I castelli medioevali dell'Istria*, Edizioni Italo Svevo, Trst, 1992.
- [6] Sirk, Ž.: *Između lava i orla (I)*. Nova Istra 7., 2002., 2-3, str. 186-205
- [7] Horvat, Z.: *Srednjovjekovna arhitektura pavlinskih samostana u Hrvatskoj*. Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244.-1786. (katalog izložbe), Zagreb, 1989., str. 95-109
- [8] Foscan, L.: *Porte e mura della città, terre e castella della carsia e dell'Istria*, Unione italiana Rovigno, Università popolare di Trieste - Centro di ricerche storiche, Rijeka-Trst, 2003.

## FORTIFICATIONS AROUND ČEPIČKO POLJE

The fertile valley called Čepičko polje, formed by reclamation of the lake bearing the same name in the 1930s, is situated to the west and south-west of Učka, which is the biggest mountain massif in Istria. Many castelli and fortified towns were formed around this lake. The one closest to the sea is the ancient town of Plomin, perched above the deep and protected sea bay, while ruins of the ancient Kožljak are located at the western rocky slopes of Učka. Situated somewhat more to the south, the town of Kršan, now almost completely abandoned, is one of the better

preserved towns in Istria, and it has a well preserved massive castellum next to the town's entrance. Čepić is a town that has developed along banks of the former lake. Its castellum was razed to the ground, and only the remains of an abandoned Paulist monastery have partly been preserved. Pićana, an ancient seat of diocese, is situated on top of a rocky hill. Its town walls are only partly preserved, while the rest of the walls have been incorporated into rows of town houses.